

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-32-45>

УДК: 374.09 (07)

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5932-6502>

Валерій Мачуський,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОГО НАПРЯМУ

Анотація. Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасної педагогічної науки – організації національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку. Метою статті є здійснення аналізу даних, отриманих у результаті теоретичного й емпіричного дослідження організації національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, що стане основою для підготовки методичних рекомендацій для методистів і педагогів закладів позашкільної освіти під час здійснення належної виховної роботи з учнями. Завдання дослідження: провести аналіз стану проблеми національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку; уточнити сутність і структуру поняття «національно-патріотична вихованість учня закладу позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку»; схарактеризувати зміст, форми, методи і прийоми національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку та експериментально перевірити їхню ефективність. У процесі дослідження використано методи: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення й узагальнення інноваційного педагогічного досвіду організації національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, педагогічне спостереження, бесіди, анкетування, опитування, систематизацію та класифікацію отриманого масиву інформації, методи порівняльного аналізу, інтерпретацію та узагальнення даних.

Визначення особливостей такого процесу, відповідний аналіз і узагальнення даних, отриманих у результаті емпіричного дослідження були основою розроблення методики організації національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку. Установлено, що у зв'язку з війною в педагогічній науці особливої актуальності набувають проблеми розроблення та впровадження в освітній процес закладів позашкільної освіти особистісно орієнтованих новітніх педагогічних технологій і методик, спрямованих на формування національно-патріотичної вихованості. Уточнено визначення національно-патріотичного виховання, яке нами розглядається як процес поступового й неухильного формування в дітей та учнівської молоді любові до своєї Батьківщини. Визначено компоненти національно-патріотичної вихованості учнів закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (пізнавальний, почуттєвий, поведінковий).

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, позашкільна освіта, заклад позашкільної освіти, освітній процес, еколого-натуралістичний напрям.

© Валерій Мачуський, 2024

Вступ. Розбудова України як суверенної європейської держави ставить перед освітою відповідальне і складне завдання – виховати в молодого покоління почуття любові до Батьківщини, відданості справі зміцнення державності, активності громадянської позиції. Ці питання в сучасних умовах визнані проблемами загальнодержавного масштабу.

Актуальність проблеми національно-патріотичного виховання учнів визначена умовами євроінтеграції та захисту держави від російських агресорів. Це зумовлює необхідність консолідації й розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною та вимагають постійного вдосконалення виховної діяльності.

Національно-патріотичне виховання набуває характеру системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, громадян з формування в людини й громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Українській державі. В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму й утвердження національних цінностей.

Метою національно-патріотичного виховання учнівської молоді є становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розвивати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, знати свої права й обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві.

Ми виходимо з того, що національно-патріотичне виховання учнів завжди було одним з найважливіших завдань сучасної позашкільної освіти, адже дитинство і юність – найблагодатніша пора для виховання відчуття любові до Батьківщини. Під національно-патріотичним вихованням розуміємо процес поступового й неухильного формування в дітей та учнівської молоді любові до своєї Батьківщини. Патріотизм – одна з найважливіших рис усебічно розвиненої особистості. У школярів необхідно формувати почуття гордості за свою Батьківщину і свій народ, повагу до його великих звершень і славних сторінок минулого і сучасності.

У Законі України «Про позашкільну освіту» [8], Законі України «Про виховання дітей та молоді» [7], Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні [11], Концепції позашкільної освіти та виховання [10] закладено підходи до національно-патріотичного виховання учнів.

Реформування позашкільної освіти вимагає пошуку нових шляхів удосконалення національно-патріотичного виховання учнів. Успішне його здійснення неможливе без переосмислення традиційних теоретико-методичних засад діяльності позашкільного закладу освіти, ґрунтовного дослідження засобів і методів національно-патріотичного виховання. У сучасних умовах розбудови України позашкільна освіта має створювати передумови для формування національно свідомого громадянина, розвитку в учнів національних світоглядних позицій і патріотизму.

Зміни, які проходять нині в закладах позашкільної освіти, мають вести до перетворення мети національно-патріотичного виховання учнів у комплекс нових завдань, форм і методів впливу на формування в них потреби забезпечити країні гідне місце в цивілізаційному світі. На це має спрямовуватись організація активно-творчої діяльності

учнів, під якою розуміють їхню участь у побудові життя свого і держави, що може бути досягнена за допомогою психолого-педагогічних засобів, методів і прийомів розкриття, розвитку та реалізації творчого потенціалу й життєвої активності учня.

Мета та завдання. Метою статті є здійснення аналізу даних, отриманих у результаті теоретичного й емпіричного дослідження організації національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, що стане основою для підготовки методичних рекомендацій для методистів і педагогів закладів позашкільної освіти під час здійснення належної виховної роботи з учнями.

Завдання дослідження:

- провести аналіз стану проблеми національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку;
- уточнити сутність і структуру поняття «національно-патріотична вихованість учня закладу позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку»;
- схарактеризувати зміст, форми, методи і прийоми національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку та експериментально перевірити їхню ефективність.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань використані такі методи дослідження: *теоретичні*: аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз наявного педагогічного досвіду закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку щодо вирішення проблем організації національно-патріотичного виховання учнів, що дасть змогу з'ясувати сучасний стан теорії і практики, підходи й напрями реалізації виховних можливостей закладів позашкільної освіти із зазначеної проблеми; *емпіричні*: діагностичні (анкетування учнів, педагогів закладів позашкільної освіти, бесіди, інтерв'ю), якісний аналіз результатів експерименту.

У дослідженні брали участь педагоги й вихованці експериментальних закладів лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Результати дослідження. У дослідженні робота щодо національно-патріотичного виховання учнів була спрямована на вирішення виховних, розвиваючих завдань: розвиток пізнавальних здібностей вихованців закладів позашкільної освіти, формування навичок самостійно користуватися своїми знаннями, здобуття комунікативних навичок, здатності працювати в групі, уміння збирати та аналізувати необхідну інформацію, робити висновки.

Національно-патріотична діяльність – це включеність учня в побудову життя свого і держави, яка досягалася за допомогою педагогічних методів розвитку й реалізації творчого потенціалу і життєвої активної позиції учня. Це здійснювалося завдяки програмному

забезпеченню національно-патріотичного виховання в закладі, запровадженню дидактичних і методичних засобів, прийомів, форм, методів національно-патріотичного виховання учнів в освітніх структурах закладу позашкільної освіти, що надавало їм рівні можливості для національного і патріотичного зростання.

У зміст національно-патріотичного виховання учнів, основною метою впровадження якого було формування особистості на засадах української народної моралі та національних цінностей, усвідомлення відповідальності перед Батьківщиною і народом, входило: виконання самостійно і за допомогою педагога робіт, пов'язаних із систематизацією знань про себе, свій народ, націю, Батьківщину; активно-творча діяльність національно-патріотичного змісту й утвердження традицій народу; набуття вмінь робити висновки й узагальнення, знаходити та пояснювати причинно-наслідкові зв'язки в суспільних процесах становлення демократичної України та розбудові національного життя; засвоєння досвіду історико-культурного й національного розвитку українського народу.

Методи та прийоми роботи щодо національно-патріотичного виховання гуртківців різноманітні. Це складний педагогічний процес. У його основі лежить розвиток моральних почуттів. Вирішуючи завдання патріотичного виховання, кожен педагог будує свою роботу згідно з місцевими умовами, напрямом роботи гуртка й особливостями дітей, ураховуючи принципи диференційованого підходу до кожної дитини, максимальний облік його можливостей та інтересів; раціональне поєднання різних видів діяльності, адекватних за віком; дитячу активність тощо. Прийоми виховання – складова частина методу, що забезпечує застосування його в певних умовах. Головні прийоми, що сприяють формуванню національно-патріотичного виховання, – це переконання й особистий приклад.

Серед форм і методів національно-патріотичного виховання пріоритетна роль належала інтерактивним і соціально-ігровим методам, що ґрунтувалися на демократичному стилі взаємодії, спрямованому на самостійний пошук істини та сприяли формуванню ініціативи й творчості. До таких методів належали: соціально-проектна діяльність, метод відкритої трибуни, створення ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, демократичний діалог, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки.

Новий навчальний рік в експериментальних закладах позашкільної освіти розпочинався заняттям, яке приурочувалося важливим подіям у житті українського народу, видатним співвітчизникам. Головним завданням першого заняття було сприяння вихованню майбутніх громадян України з активною життєвою позицією.

Кожен педагог обирав форми й методи проведення першого заняття самостійно, ураховуючи контингент вихованців, особливості регіону, закладу. застосовувалися виховні

технології, спрямовані на формування національно-патріотичних якостей особистості. У доступній формі пропонувалося окреслити найважливіші етапи історичного розвитку України, досвід державотворення. Серед основних педагогічних форм і методів проведення першого заняття педагоги використовували проєктні методики, дискусії, інтерактивні технології. Під час проведення занять вихованцям давали можливість висловити свої думки щодо основних кроків реформування держави і тих змін, які відбуваються в Україні, ролі учнівської молоді в розвитку громадянського суспільства незалежної України.

Під час проведення годин спілкування «Зростаємо патріотами України», «Україна понад усе», «Бути на Землі людиною», «Героїв країна – моя Україна», «Воїни миру» педагоги прагнули довести до свідомості підлітків, що вони самі мають відповідати за долю нашої держави, що кожен українець повинен мати активну громадянську позицію щодо подій на сході України.

Національно-патріотичне виховання учнів здійснювалося під час проведення еколого-краєзнавчих експедицій, походів, тематичних екскурсій рідним краєм, що було покладено в основу роботи гуртків еколого-натуралістичного напрямку.

Під час еколого-краєзнавчих експедицій учні прокладали цікаві маршрути, вивчали біологічні особливості видів місцевої флори і фауни, знайомилися з природними об'єктами рідного краю, оформлювали фоторепортажі про проведену дослідницьку роботу. Така форма екологічної освіти на природі, як проведення еколого-краєзнавчих експедицій, була невід'ємною частиною освітнього процесу в експериментальних закладах позашкільної освіти.

Гармонійне поєднання теоретичного матеріалу з практичними дослідженнями мало вагомий вплив на формування національної свідомості вихованців. Участь в еколого-краєзнавчих експедиціях допомагала юннатам краще пізнати природу свого краю, усвідомити особисту відповідальність за її майбутнє. У результаті досліджень природних компонентів оформлювалися звітні матеріали для участі в масових проєктах різного рівня, конкурсах, акціях екологічного та природоохоронного спрямування.

Під час навчання в гуртках екологічного профілю юннати знайомилися з історією охорони природи в Україні, активістами природоохоронного руху й видатними діячами охорони природи в Україні, діяльністю Міністерства екології та природних ресурсів, з роботою найвідоміших в Україні і за кордоном громадських екологічних організацій України, їхньою діяльністю і здобутками. Під час гурткових занять педагоги експериментальних закладів акцентували увагу вихованців на досягненнях всеукраїнських і регіональних екологічних громадських організацій, вивчали методи їхньої роботи.

На заняттях гуртків учні дізнавалися про заходи в справі охорони навколишнього середовища України, створення заповідних територій. Педагоги розповідали учням про те, що, зберігаючи унікальні ділянки української природи, природні заповідники сприяють збереженню історичної пам'яті шляхом охорони історичних ландшафтів, пам'яток історії, що знаходяться на їхній території.

З метою формування у вихованців гуртків бережливого ставлення до свого здоров'я, поглиблення знання про рослини, забезпечення оволодіння ними теоретичними і практичними навичками захисту та збереження довкілля, виховання в кожного з них патріотичного почуття у ставленні до природи рідного краю проводилася еколого-патріотична гра «Лікарські рослини навколо нас». Юннати вивчали правила поведінки на природі, відгадували загадки, кросворди, вікторини про лікарські рослини, упізнавали, з якого дерева листок, обговорювали народні легенди, прислів'я та приказки про флору рідного краю, набували вміння орієнтуватися на місцевості.

Також використовувалися літературні твори українських письменників і поетів, у яких висвітлюється гармонійна взаємодія природи й людини. Особливе місце на гурткових заняттях відводилося творам Тараса Григоровича Шевченка. Вивчаючи біологію рослин і тварин, використовувалася поезія творів Кобзаря. Поет називав рослинність «зеленою ризою матінки-природи». У творах Шевченка згадується понад 80 видів рослин. Найчастіше згадується верба, тополя, явір, ясен. У своїх творах поет часто згадує ружу, лілею, ряс і сон-траву, любисток і м'яту тощо. Найулюбленішим деревом поета була верба, яка часто зустрічається в його віршах.

На заняттях гуртків юннати дізнавалися, що верба – символ України. Тому, відбуваючи на заслання 1850 року, Тарас Григорович Шевченко не міг розлучитися з вербами. Поет привіз із собою вербову гілочку, з якої виросло дерево, назване вербою Тараса. З її живців насаджено цілий вербовий гай, що шумить серед пісків. Близько 200 вербичок з неї виростив сам поет.

Національно-патріотичне виховання учнів під час гурткових занять екологічного, біологічного та сільськогосподарського профілів здійснювалося таким чином:

- характеризуючи сільськогосподарські рослини, педагоги звертали увагу саме на українські сорти сільськогосподарських культур, знайомили вихованців з відомими українськими агрономами й селекціонерами (наприклад, Василем Миколайовичем Ремеслом – українським ученим у галузі селекції та насінництва пшениці, академіком, членом-кореспондентом Академії сільськогосподарських наук);

- проводячи практичні роботи на навчально-дослідних земельних ділянках, керівники гуртків давали змогу учням практично вивчати особливості сільського господарства рідного краю;
- під час проведення масових заходів (виставок, свят, зльотів, конкурсів, флешмобів) широко застосовувалась українська символіка;
- практикувалися екскурсії до краєзнавчого музею, музею хліба, науково-дослідних лабораторій ЗВО, проведення свята врожаю, волонтерська допомога у вигляді передачі сільськогосподарської продукції для бійців ЗСУ.

Пошукова і дослідницька робота юних овочівників, рослинників, ботаніків була зосереджена на дослідженні сортів і форм овочевих культур вітчизняної селекції, адаптованих до місцевих умов, стійких до хвороб та шкідників, генетично стабільних і високоврожайних для поповнення колекційного відділку учнівської навчально-дослідної земельної ділянки. Юннати збирали насіння й посадковий матеріал місцевих сортів, описували рідкісні малопоширені рослини, характерні для свого регіону, вивчали нові вітчизняні екологічно-безпечні технології вирощування сільськогосподарської продукції та народні біологічні засоби захисту рослин.

Центром національно-патріотичного виховання учнів був музей Хліба. Мета його виховної діяльності:

- виховання любові до рідної землі, родини, свого народу, Батьківщини;
- формування національної свідомості;
- культивування кращих рис української ментальності: працелюбності, глибокого зв'язку з природою;
- виховання громадянського обов'язку перед країною, суспільством.

На заняттях педагоги підкреслювали, що наша Батьківщина – держава з давньою і багатою культурою хліборобства. Для українців хліб не лише матеріальна річ, це – святиня, оберіг, жертвна страва або й саме божество чи втілення божественної сили. Його цілують, ним присягають, з ним пов'язують добробут і навіть саме життя.

Увага вихованців зверталася на те, що хліб українці називають «святим» «божим даром», «батьком», «годувальником». Про нього наш народ склав багато приказок і прислів'їв: «Хліб на столі – Бог у хаті», «Не ми хліб носимо, а хліб нас», «Хліб житній – батько рідний», «Хліб – батько, вода – мати, з хлібом і стіл – престол, і хата – багата», «З хлібом і пісня миліша, і хата тепліша», «Що не їж, а хліба хочеться», «Хліба край, то й під вербою – рай», «Без хліба шматка і рибка бридка» тощо.

Особлива увага учнів зверталася на таку трагічну подію в історії України як Голодомор 1932-1933 рр. – найжорстокіший злочин комуністичного режиму проти

українського народу. Ця спланована проти українського селянства акція повинна була зруйнувати незалежні господарства, унеможливити протистояння радянській владі.

Щоб змусити вихованців задуматися над місцем хліба в нашому житті, його роллю та ставленням учнів до нього, з вихованцями проводилися інтелектуальні ігри, дискусії, диспути, фестивалі, конкурси, виставки, присвячені шанобливому ставленню до хліба та хліборобської праці. Серед них – виховні заходи: «Хліб – осколок сонця на землі», «Хліб наш святий», «Хлібом славиться Українська земля», конкурс дитячого малюнка «Хліб очима дітей», фестиваль «Українська паляниця» «Хвала рукам, що пахнуть хлібом» тощо.

З метою згуртування учнів керівники гуртків також проводили національно-патріотичні години до Дня захисника Вітчизни, революції гідності, ушанування Небесної сотні, Дня Незалежності України. Учні залучалися до вшанування пам'яті загиблих героїв і патріотів своєї країни, що сприяло формуванню громадянина країни, носія високих ідеалів служіння народу, захисника держави.

До Дня Захисника України та Дня Українського козацтва для учнів проводився турнір «Козацькому роду – нема переводу», метою якого було закріплення знань учнів про Запорізьку Січ, козаків, їхню глибоку повагу до свята Покрови Пресвятої Богородиці, побут, звичаї, традиції, виховання шанобливого ставлення до запорізьких козаків і спонукання до наслідування їхніх кращих рис (добросердності, безкорисливості, товариськості, героїзму).

Еколого-патріотична вікторина «Що ти знаєш про Україну?» поглиблювала знання учнів про нашу державу та її героїчне минуле, визначала кращих знавців довкілля рідного краю.

Під час еколого-патріотичного турніру підлітками також організовувалася виставка тематичної літератури, що пропагує збереження природних багатств рідного краю, природоохоронну і природоошадливу діяльність людини й національно-патріотичне значення практичної еколого-натуралістичної роботи юних природолюбів, спрямованої на охорону і збереження довкілля.

Передбачалося, що результатом національно-патріотичного виховання в умовах закладу позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку є національно-патріотична вихованість учнів, яка забезпечувалася:

- цілеспрямованим процесом відображення української історії й національної культури у свідомості особистості (пізнавальний компонент);
- створенням умов безпосереднього переживання учнями ставлення до національно-культурного, природоохоронного життя й суспільно-громадських явищ з екології, до інших людей, себе самого та природи (почуттєвий компонент);

- виробленням потреби ціннісних ставлень і реальних дій особистості учня в розбудові національного життя і взаємодії з навколишнім рослинним і тваринним світом (поведінковий компонент).

Аналіз результатів проведеного експерименту засвідчив, що рівень сформованості пізнавального компоненту національно-патріотичної вихованості в учнів експериментальних закладів позашкільної освіти переважно середній. Відтак в експериментальній групі порівняно з контрольною на 0,6 % вищий високий рівень, на 2,5 % вищий середній, на 1,9 % менший низький рівень. За почуттєвим компонентом рівень сформованості цієї якості в експериментальній групі порівняно з контрольною на 0,3% більший високий рівень, на 0,3% більший середній, на 0,6% менший низький рівень. Аналіз результатів рівня сформованості означеної якості за поведінковим компонентом засвідчив, що отримані дані експериментальної групи мають перевагу над показниками контрольної групи.

Водночас аналіз практики роботи закладів позашкільної освіти України засвідчує, що в національно-патріотичному вихованні учнів є невирішені проблеми. Не повністю реалізується принцип народності, основна цінність якого сконцентрована в українознавстві, національній культурі. Знижує ефективність роботи закладів позашкільної освіти одноманітність форм, зайве копіювання шкільної практики, відсутність інтересу до уведення інновацій у процес національно-патріотичного виховання. Учні недостатньо залучаються до активно-творчої національно-патріотичної діяльності, часто не враховуються їхні вікові особливості. Наявність певної безсистемності в організаційно-педагогічних діях призводить до відсутності цілісного процесу національно-патріотичного виховання в позашкільлі. Необхідна модернізація змісту освітнього процесу закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, форм і методів роботи, які забезпечували б залучення вихованців до самостійної еколого-натуралістичної діяльності та враховували їхні індивідуальні особливості.

Обговорення. Відтак питання організації національно-патріотичного виховання учнів у закладах еколого-натуралістичного напрямку є проблемою складною й неоднозначною. Отримані результати дослідження підтверджують положення В. Сухомлинського про те, що національне виховання без патріотизму немислиме. Саме відданість рідній землі, любов до Батьківщини, рідного народу, його історії, мови, культури породжують національний менталітет, психіку і характер людини. Світ дитини – це насамперед природа, яка оточує її в дитинстві, піклування матері і батька, казка, пісня. Спогади про цей світ накладаються на все наступне життя, надають емоційного забарвлення усім прагненням, помислам, поривам. Азбука патріотичного виховання полягає у тому, щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б

усе життя. У кожної людини повинен бути рідний куточок, який став би незабутнім спогадом про найдорожче, – без цього немає людини [13].

Значущими для дослідження є наукові праці співробітників Інституту проблем виховання НАПН України, зокрема творчого колективу під керівництвом академіка І. Беха [4]. Адже патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носиться зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, пов'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот – це той, хто в сьогоденних умовах неправового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не ототожнює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу [1, с. 9].

В основу дослідження покладено визначення академіка І. Беха, а саме: патріотизм розглядається як особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе [3]. У випадку загрози національній безпеці патріотизм виявляється як готовність служити Україні, стати на її захист, визнання пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння є базовим для усвідомлення сутності цього феномену в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки [1, с. 8].

Надзвичайно цінними для ефективного процесу національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти є визначені І. Бехом, Л. Канішевською та Р. Малиношевським ключові способи виховання патріотизму дітей та молоді: духовна ідентифікація; сприйняття історичної постаті чи сучасника за взірця; долучення зростаючої особистості до спільних патріотично орієнтованих справ зі своїми ровесниками; духовна рефлексія; доцільна самостійність; внутрішній ціннісний потенціал військово-патріотичного діяння; виховання впевненості у своєму військово-патріотичному діянні [2].

Важливим для нашого дослідження є положення К. Журби та І. Шкільної про те, що для ефективного процесу національно-патріотичного виховання учнів у закладах позашкільної освіти є національна солідарність як найважливіша моральна характеристика української національної спільноти, яка визначає національну спорідненість членів українського суспільства через систему цінностей, національну свідомість, національну культуру, мову, моральні правила й закони та виявляється в самоорганізації, активній громадянській позиції, здатності діяти задля спільної мети і спільного блага [6, с. 209-220.].

Ми цілком погоджуємося з висновками В. Киричок про те, що вихованці закладів позашкільної освіти не лише ідентифікують себе з українським народом, але й прагнуть

жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її національного демократичного відродження; працювати на її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми Законів; бережливо ставитися до культури народів України; володіти рідною й державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість [9, с. 47].

Крім того, як вважає Т. Гавлітіна, засобами позашкільної освіти виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод [5].

Висновки. Таким чином, система національно-патріотичного виховання підростаючого покоління в закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку сприяє забезпеченню розвитку освітнього середовища й беззаперечному утвердженню в ньому національної і державницької ідей, розширення можливостей для всебічного розвитку особистості, створенню умов для повноцінного інтелектуального, творчого, морального, фізичного розвитку дитини, примноженню української культури та духовності, ефективній самореалізації особистості, її життєтворчості, освіті і вихованню в контексті українського патріотизму.

За результатами дослідження встановлено, що освітній ефект від національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти проявляється внаслідок довготривалої та систематичної роботи. Важливе значення має психолого-педагогічний, науково-методичний супровід освітнього процесу, зокрема активізація створення відповідних програм, посібників та іншої навчальної й методичної літератури. Це зумовлює необхідність розроблення відповідних методичних рекомендацій для педагогів закладів позашкільної освіти з метою організації національно-патріотичного виховання учнів на основі сучасних психолого-педагогічних підходів.

Під час проведення експерименту встановлено, що необхідна зміна підходу педагога до підготовки та проведення заняття; розширення діапазону організаційних форм і дидактичних методів навчання; способів взаємодії, що мають на меті *практичну спрямованість* навчання; навчальні проєкти; колективні творчі справи, інтерактивні методи; командна робота.

Дослідження довело, що ефективність національно-патріотичного виховання в діяльності гуртків і творчих об'єднань закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку значною мірою залежить від спрямованості освітнього процесу, форм, методів і прийомів його організації. Пріоритетну роль доцільно відводити активним методам, застосування яких ґрунтується на демократичному стилі взаємодії, сприянню формуванню критичного мислення, ініціативи і творчості. До таких методів належать:

соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціограма, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій і ситуацій успіху, аналіз конфліктів та моделей стилів поведінки.

Результати дослідження доцільно застосовувати: у процесі розроблення нових навчальних програм, посібників і рекомендацій для педагогічних працівників закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, що сприятиме підвищенню ефективності й результативності освітньої роботи цих закладів; в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти, що забезпечить умови ефективної підготовки майбутніх педагогів до формування особистості вихованців; у процесі підвищення кваліфікації педагогів закладів позашкільної освіти й учителів біології загальноосвітніх шкіл, що загалом сприятиме підвищенню їхнього професійного рівня й результативності педагогічної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ. 2014. 29 с.
2. Бех І.Д., Канішевська Л.В., Малиношевський Р.В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.520>
3. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 1. 1997. 124 с.
4. Виховуємо громадян-патріотів України : науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. І. Чорної. Черкаси : ЧОПОПП, 2012. 268 с.
5. Гавлітіна Т.М. Національно-патріотичне виховання підлітків у позашкільному навчальному закладі : навчально-методичний посібник. Рівне : Волинські обереги, 2007. 171 с.
6. Журба К. О., Шкільна І. М. Теоретичні засади формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах воєнного та повоєнного часу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. Вип. 27. Кн. 1. С. 209-220. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-1-209-221>
7. Закон України «Про виховання дітей та молоді». *Освіта України*. 2004. № 72. С. 4–6.
8. Закон України «Про позашкільну освіту». *Урядовий кур'єр*. 2000. № 25.
9. Киричок В.А. Патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності. *Класний керівник*. 2011. № 9/10. С. 47.
10. Концепція позашкільної освіти та виховання. *МОН України*. 1997. № 16/3-8. С. 6.
11. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / *МОН України*. URL: <https://education.km.ua/>
12. Перепелиця Н. В. Патріотичні ігри юних : методичний посібник. Суми : Нота бене, 2020. 108 с.
13. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. *Вибрані твори: у 5 т.* Київ, 1997. Т 5. С. 359-366.
14. Українські педагоги про національно-патріотичне виховання: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару / редкол.: Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Філімонова Т. В. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2016. 60 с.
15. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : монографія / за ред. В. В. Мачуського. Київ : ТОВ “Задруга”, 2017. 220 с.

References

1. Bekh, I., & Chorna, K. (2014). *Prohrama patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* [The program of patriotic education of children and school youth]. Kyiv.

2. Bekh, I. D., Kanishevskaya, L. V., Malynoshchuk, R. V. (2023). Stratehiia viiskovo-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi v systemi osvity Ukrainy: realii ta oriientovni pozytsii [Strategy of military-patriotic education of children and youth in the education system of Ukraine: Realities and guidelines]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>
3. Bekh, I. D. (1997). Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in personality development]. *Pedahohika i psykholohiia*, 1, 124.
4. Chornoi, K. I. (Ed.). (2012). *Vykhovuemo hromadian-patriotiv Ukrainy* [Educating patriotic citizens of Ukraine]. Cherkasy: ChOIPOPP.
5. Havlitina, T. M. (2007). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia pidlitkiv u pozashkilnomu navchalnomu zakladi* [National-patriotic education of teenagers in institution of out-of-state education. Rivne: Volynski oberehy.
6. Zhurba, K. O., & Shkilna, I. M. (2023). Teoretychni zasady formuvannia v uchnivskoi i studentskoi molodi natsionalnoi solidarnosti v umovakh voiennoho ta povoiennoho chasu [Theoretical principles of the formation of national solidarity among schoolchildren and student youth in war and post-war times]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 27(1), 209-220. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-1-209-221>
7. Zakon Ukrainy «Pro vykhovannia ditei ta molodi» [Law of Ukraine “On Education of Children and Youth”]. (2004). *Osvita Ukrainy*, 72, 4–6.
8. Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [Law of Ukraine “On Out-of-School Education”]. (2000). *Uriadovi kurier*, 25.
9. Kyrychok, V. A. (2011). Patriotychne vykhovannia molodshykh shkoliariv u pozaurochnii diialnosti [Patriotic education of primary schoolchildren in extracurricular activities]. *Klasnyi kerivnyk*, 9/10, 47.
10. Kontseptsiiia pozashkilnoi osvity ta vykhovannia [The concept of out-of-school education and upbringing]. (1997). *MON Ukrainy*, 16/3-8, 6.
11. *Natsionalna prohrama vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v Ukraini* [National program of education of children and school youth in Ukraine]. Retrieved from <https://education.km.ua/>
12. Perepelytsia, N. V. (2020). *Patriotychni ihry yunykh* [Patriotic games of young people]. Sumy: Nota bene.
13. Sukhomlynskyi, V. O. (1997). Z choho pochynaietsia hromadianyn [What does a citizen begin with]. *Vybrani tvory: Vol. 5* (pp. 359-366). Kyiv.
14. Berezivska, L. D., Zozulia, S. M., & Filimonova, T. V. (Eds.). (2016). *Ukrainski pedahohy pro natsionalno-patriotychne vykhovannia* [Ukrainian teachers on national-patriotic education]. Kyiv: DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho.
15. Machuskyi, V. V. (Ed.). (2017). *Formuvannia tsinnisnykh oriientyriv navchalno-vykhovnoho protsesu u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh* [Formation of value orientations of the educational process in out-of-school educational institutions]. Kyiv: TOV “Zadruha”.

Valerii Machuskyi,

PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS IN INSTITUTIONS OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION OF THE ECOLOGICAL AND NATURAL DIRECTION

Abstract. The article is devoted to one of the urgent problems of modern pedagogical science – the organization of national-patriotic education of students in out-of-school educational institutions of ecological and natural direction. The purpose of the article is to analyze the data obtained as a result of a theoretical and empirical study of the organization of national-patriotic education of students in extra-curricular ecological and naturalistic educational institutions, which will become the basis for the preparation of methodological recommendations for methodologists and teachers of extra-curricular education institutions during the implementation of proper educational work with students. The task of the research: to analyze the state of the problem of national-patriotic education of students in extracurricular educational institutions of ecological and naturalistic direction; clarify the essence and structure of the

concept of “national-patriotic education of a student of an out-of-school educational institution of ecological and natural direction”; to characterize the content, forms, methods and techniques of national-patriotic education of students in ecological and naturalistic out-of-school educational institutions and experimentally verify their effectiveness. In the research process, the following methods are used: theoretical analysis of psychological and pedagogical literature, study and generalization of innovative pedagogical experience of the organization of national-patriotic education of students in out-of-school educational institutions of the ecological and natural direction, pedagogical observation, conversations, questionnaires, surveys, systematization and classification of the received mass of information, methods of comparative analysis, interpretation and generalization of data.

Determination of the features of this process, appropriate analysis, and generalization of the data obtained as a result of empirical research is the basis of the development of the methodology for the organization of national-patriotic education of students in out-of-school educational institutions of ecological and natural direction.

It has been established that in connection with the war in pedagogical science, the problems of developing and implementing in the educational process of out-of-school institutions of national-patriotic education of students of person-oriented modern pedagogical technologies and methods aimed at forming national-patriotic education become especially relevant.

The essence of the definition of national-patriotic education, which we consider a gradual and steady formation of love for one's Homeland in children and student youth, has been clarified. The components of the national-patriotic education of students of out-of-school educational institutions of ecological and natural direction (cognitive, emotional, behavioral) are determined.

Key words: national-patriotic education, out-of-school education, out-of-school educational institutions, educational process, ecological and natural direction.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2024.
Стаття прийнята до публікації 26.08.2024.